

KÉT ALFÖLDI MUNKÁSCSALÁD NAPI ÉLETE

KÉT ÉVVEL EZELEŐTT tettem közzé a mezőgazdasági munkások életviszonyaira vonatkozó első adatgyűjtésem eredményét, mely részben a Magyar Szemle hasábjain jelent meg.¹ Azóta ezt a kérdést mások is tanulmányozzák, újabb adatok kerülnek napfényre s ami szintén nem lekcisnylendő, a közvélemény is mind nagyobb érdeklődéssel fordul a magyar társadalom legelesettebb rétegének mostoha sorsa felé.

A felderítő munkát azonban tovább kell folytatni. Mezőgazdasági munkásságunk olyan hatalmas réteg és életkörülményei helyenként annyira különbözőek, hogy csak nagyon széleskörű kutató munkával érhetjük el a kívánt célt. Nagyon fontos a módszer is, amivel dolgozunk. Most már nem elégedhetünk meg általánosságokkal, hanem a helyesen kiválasztott típusoknál minél részletesebb eredményekre kell törekednünk. A vizsgálatnak ki kell terjedni a munkás háztartására is. Ezen a téren ugyanis még egészen a sötétben tapogatózunk.

Az alábbiakban egy kísérletről számolok be, melyet ezen a téren végeztem. Két alföldi munkáscsaládról felvett adatokat fogok ismertetni, melyek jellemzőek azon a vidéken hasonló szociális viszonyok között élő mezőgazdasági munkavállalókra. Mindkét család a jobb elemek közül való. A munkásoknak abba a szerencsésebb csoportjába tartoznak, amelyik még ma is tűrhető helyzetben él, mert az év nagy részében van munkája és a családfőn kívül a házastárs és a felnőtt családtagok is jelentékeny támaszt nyújtanak a megélhetéshez. Elemi károk és egyéni szerencsétlenség nem sújtotta őket a vizsgálati esztendő alatt, nyomasztó adósságokkal sem kellett küzdeniük. Életviszonyaik tehát nem a kedvezőtlenebb körülmények között élő átlagot mutatják s így messzebb menő következtetést nem fűzhetünk hozzájuk. Nem is ez a cél. Két adatból különben sem lehet általánosítani. Jellemzésre azonban jók, különösen az élelmezési s általában a munkásháztartási viszonyokat illetőleg. Ennél is fontosabb a követett módszer, mely ennél a kísérletnél nagyon jól bevált és oly adatokat eredményezett, melyek hitelességéhez kétség alig fér.

Az adatfelvétel a kiválasztott munkáscsaládok mindennapi életében előforduló események pontos feljegyzésén alapul. Itt két nehézséget kell leküzdeni. Az egyik a magyar ember zárkózottsága és büsz-

¹L. a M. Sz. 1933 okt. dec. és 1934 jan.-i számait, valamint a Magyar Gazdák Szemléje 1933. évi decemberi számát.

kesége, mely a szegényebb rétegnél sem hiányzik s gyakran tiltakozik az ellen, hogy valaki az ő életviszonyai iránt — akár kíváncsiságból, akár más okból érdeklődjék. A másik nehézség az adatfelvétel technikai lebonyolítása, mert arról van szó, hogy a kívánt adatokat mindennap fel kell jegyezni. Az egyes munkáscsaládok kiválasztásánál tehát mindenekelőtt a bizalmatlanságot és a túlzott szemérmességet kell leküzdeni, hogy a legmegfelelőbb típusokhoz juthassunk. Ezenkívül meg kell oldani az adatok feljegyzésének kérdését. A legbiztosabb, ha ezt magunk végezzük, vagy van olyan, minden tekintetben megbízható és értelmes emberünk, aki hajlandó vállalni, hogy mindennap felkeresse az illető munkáscsaládot vagy családokat a napi események összeírása végett. Ez a megoldás az én számomra nem volt lehetséges, ezért olyan munkásokat kellett kikeresnem, akik maguk vállalkoztak mindennapi életük apró eseményeinek feljegyzésére. Nyilvánvaló, hogy csak teljesen megbízhatónak ismert és értelmesebb emberek jöhettek szóba, akiknél feltehető volt, hogy a kapott utasítások alapján a szükséges adatokat le tudják írni. Ezért esett a választás erre a két családra, jóllehet életviszonyaik nem az átlagot mutatják, hanem ennél magasabb színvonalon mozognak. Nagy segítségemre volt a kiválasztás nehéz munkájában Váróczy Mihály abonyi középbérlő és Molnár Géza, a Ceglédi Gazdasági Egyesület titkára, akik szívesek voltak vállalni az ellenőrzés fontos és mellőzhetetlen feladatát is, ami abban állott, hogy időnkint felkeresték az illető családokat, további útbaigazítással látták el őket s általában ügyeltek arra, hogy a naplót pontosan vezessék. Elsősorban nekik köszönhető, hogy a feljegyzések végig az előírások szerint végeztettek. De bizonyára része van az eredményben a tíz-tíz pengős jutalmaknak is, melyet kilátásba helyeztem a munkásoknak arra az esetre, ha a megbízásnak kifogástalanul eleget tesznek.

A feljegyzések naplószerűen történtek. Mindkét család kapott egy-egy bekötött naplót, dátummal ellátott, vonalazott lapokkal. Minden napnak külön lapja volt s ezeken történt az adatok feljegyzése. A naplókhoz részletes tájékoztatót mellékeltem s ezekből egy-egy példányt fent megnevezett segítő társaimnak is küldtem, hogy annak alapján személyesen is megmagyarázthassák a napló-vezetés módját és könnyebben ellenőrizhessék a munkát. A feljegyzések négy csoportban történtek. A tájékoztatóban részletesen felsoroltam, hogy milyen tételek tartoznak az egyes csoportokba. 1. Bevételek: a családfő, a háziasszony és az otthonélő családtagok összes pénz- és természetbeni keresménye, valamint a távolélő családtagok küldeményei, továbbá ajándékok, segélyek és kölcsönök, valamint a saját termés s más ingóság vagy ingatlan eladásából származó bevételek. 2. Kiadások: az összes háztartási szükségletek és gazdasági eszközök beszerzésére felhasznált összegek vagy hasonló célra elcsérelt saját termés és ingóság értéke, közterhekre, adósságkamatokra, törlesztésekre, biztosításokra történt mindennemű kifizetések, iskoláztatási, orvosi és patika-költség, italtra, dohányra, szórakozásra, kulturális szükségletekre, útiköltségre, javításokra, építkezésekre, állatbeszerzésre kiadott összegek stb. 3. A saját háztartásban felhasznált saját termésű növényi és állati termékek értéke (helyi és napi áron számítva.) 4. A napi táplálék az étkezés sorrendjében felsorolva (az is, amit a felnőttek munkába és a gyermekek iskolába vittek).

A naplót a dolog természeténél fogva mindkét esetben a háziasszony vezette egy esztendőn keresztül, mégpedig 1934 július 1-től 1935 június 30-ig.

VAGYONI VISZONYAIK. Az egyik munkás I. J. abonyi lakos, három gyermeke van, két fiú és egy iskolás leány; a fiúgyermek már keresnek, az egyik mezőgazdasági munkás, a másik kőművesinas, aki Szolnokra jár dologba, de hazulról étkezik. A háziasszony mosást, takarítást vállal. Egész vagyonuk egy ház, 150 négyszögöl kerttel, egy hold OFB föld és néhány darab baromfi. Az évi közteher 55 pengő, bankadósságuk 470 pengő.

A másik B. M. ceglédi lakos, három fia és négy lánya van; közülök még három — 12, 9 és 6 éves — nincs keresőképés korban. A két felnőtt fiúgyermek mezőgazdasági munkával foglalkozik, a két felnőtt leány pedig háztartási alkalmazott, tehát nem élnek otthon, pénzküldeményeikkel azonban segítik a családot. A háziasszony alkalmilag kisegítő házimunkát vállal és fehérművarrással is foglalkozik. Vagyonuk egy ház, 100 négyszögöl kerttel és néhány darab baromfi. Az évi közteher 22 pengő; adósságuk 200 pengő.

Bevételek. A két munkáscsalád bevételei több forrásból származtak. Ezek: a családfő, a háziasszony és a családtagok pénzbeli és természetbeni keresménye, a részes föld és a kert hozadéka, valamint az állattenyésztésből eredő bevételek. Az egyes tételeket az alábbi összeállítás mutatja. („A” — az abonyi munkáscsalád adatai; „C” = a ceglédi munkáscsalád adatai.)

	<i>családfő</i>	<i>háziasszony</i>	<i>gyermek</i>	<i>állattenyésztés</i>	<i>növénytermelés</i>
	<i>évi keresménye pengőben</i>		<i>nyers hozadéka</i>	<i>pengőben</i>	
„A”	298'73	56'—	245'03	210'21	130'50
„C”	220'24	9'95	243'72	159'50	12'—

Ezek az összegek a bruttó bevételeket mutatják, úgy, amint azok befolytak, illetve amint a munkáscsaládok háztartásában felhasználták (a naturáliák napi áron felértékelve).

A családfő keresményéből 204.88 („A”), illetve 150.04 („C”) pengő jut készpénzbe, míg 93.85, illetve 51.— pengő az aratórész értékének felel meg. Az eltöltött munkanapok száma az „A” családfőnél 189, a „C”-nél 169. Az átlagos munkabér tehát napi 158, illetve 118 fillérre rúgott.

A háziasszony az egyik esetben rendszeresen járt mosni és takarítani, a másik esetben alkalmilag fehérművarrást vállalt. A fenti összegek ezekért a munkákért kapott pénzbeli és természetbeni ellenszolgáltatás értékét mutatják.

A gyermekek keresménye erősen megközelíti, sőt felül is múlja a családfőét. Az „A” családban a felnőtt fiú rendszeresen járt napszámba, aratást is vállalt, úgyhogy munkában töltött 177 napot, majdnem annyit, mint az édesapja. Átlagos napi keresete — 138 fillér — sem sokkal maradt el apjáé mögött. A „C” családban az egyik fiúgyermek — 14 éves — még nem volt teljesen keresőképés korban, de azért eljárt dologba, valahányszor csak munkája kínálkozott. Két leány, mint háztartási alkalmazott szolgált s pénzküldeményével segített az otthonmaradottak megélhetési gondjain. Az egyik iskolásleány pedig vízfordással keresett havonta 1 pengőt, amiből iskolai kiadásait fedezhette.

Az állattenyésztésből származó bevétel igen jelentékeny összegre rúgott. Ebben a baromfitartás és a sertéshízlalás hozadéka foglalatosított. Mégpedig nem csupán a piacra vitt, hanem a saját háztartásban felhasznált állatok és állati termékek értéke is. Az „A” család két hizott sertést vágott le 120.— pengő értékben és 17.28 pengő értékű aprójószágot (csirkét és hizott kacsát) fogyasztott el. A piacon pedig eladott egy 85 kg-os hizott sertést 45 pengőért, továbbá csirkét, hizott kacsát és tojást 28.30 pengő értékben. A „C” család egy darab sertést ölt és három pár csirkét fogyasztott el, melyek értéke összesen 68.— pengőt tett ki. Ezenkívül piacon értékesített egy hizót, 55.— pengő, valamint egy süldő malacot, néhány pár baromfit és tojást 36.50 P értékben.

A növénytermelés hozadéka a részes föld és kert terméséből adódott. Az „A” családnak termett 18 q tengerije, melynek értéke 108.— P-re rúgott és 22.50 P értékű kerti terménye (burgonya, zöldség, gyümölcs). A „C” családnál a háztartásban felhasznált kerti termények értéke 12.— P-t tett ki.

A fentiek szerint az „A” család jövedelme 940.47 P-re, a „C” családé 645.41 P-re rúgott. Ezek az összegek azonban, mint említettem, a bruttó bevételt mutatják, melyek hogy helyes eredményre jussunk, helyesbítésre szorulnak. A családfő és a családtagok keresetében ugyanis nemcsak a pénzbérek, hanem a természetbeni szolgáltatások (aratórész) is bennfoglaltatnak. Márpedig az utóbbiak értékének jelentékeny része (árpa, korpa), a más helyen figyelembevett állattartás (baromfitenyésztés, sertéshízlalás) céljára használtatott fel. Ugyanez áll a tengerire is. Ezek értékét tehát az állattenyésztés eredményéből le kell vonni. A rendkívül kedvezőtlen 40—50 filléres hizott sertésárak mellett a feletetett takarmány és a sovány sertés értéke nagyobb összegekre rúgott, mint a kihízalt sertésé, úgyhogy a sertés hizlalásból az 1934/35. gazdasági évben legalább is ennél a két családnál tényleges haszon nem származott.

Tekintetbe veendő, hogy mindkét család saját házában lakik, melynek évi bérjévedelme 80, illetve 120 P-re tehető.

Mindezek figyelembevételével az „A” család megélhetésére szolgáló pénzbeli és természetbeni javak értéke 820.47 P-re, a „C” családé 700.91 P-re rúgott.

Érdeemes egy pillantást vetni a készpénzbevételek havonkénti alakulására:

	„A“	„C“
január	77'— P	74'20 P
február	—'— „	30'52 „
március	14'— „	27'10 „
április	44'90 „	27'11 „
május	60'— „	33'42 „
június	56'20 „	20'16 „
július	31'10 „	21'65 „
augusztus	49'53 „	30'46 „
szeptember	83'80 „	32'50 „
október	50'60 „	48'60 „
november	47'— „	38'30 „
december	17'50 „	45'15 „
	<u>531'63 P</u>	<u>429'17 P</u>

Az átlagos havi készpénzbevétel tehát 44, illetve 36 P-re rúgott. Ez azért fontos, mert a család készpénzkiadásait ebből kellett fedezni. A bevételek eloszlása természetesen nagyon különböző volt. Annak ellenére, hogy a téli hónapokban a napszámkereset egészen jelentéktelen összeget tett ki, sőt aratás idején is, amikor a munka természetbeni részért folyt, mégis a készpénzbevételek összege az átlag körül mozgott, sőt januárban mindkét családnál a maximumot érte el. Ennek az a magyarázata, hogy ebben a hónapban került piacra a hízott sertés, melynek ára helyrebillentette a munkásháztartások már erősen ingadozó egyensúlyát és pótolta a munkahiány okozta készpénz-kiesést. A távol élő családtagok pénzküldeményeinek nagy része is ezekre a nehéz hónapokra esett. Aratás idején, de különösen az őszi hónapokban baromfi-hizlalás, esetleg tengeri, árpa eladása révén történt a munkáscsaládok készpénzszükségletének fedezése. Mindebből kitűnik, hogy az olyan családoknak, ahol kereső családtagok nincsenek, vagy valami oknál fogva az állattartás bevétele hiányzik, ami mezőgazdasági munkásságunk nagyfokú elnyomorodása következtében nagyon gyakori, milyen nélkülözésekkel kell megküzdeni.

Kiadások. Minden háztartás akkor van egyensúlyban, ha a kiadások a bevételek által szabott keretek között mozognak. De ezen belül is nagyon fontos, hogy a jövedelmek miként használatnak fel, azaz a háztartási szükségletek egyes tételei milyen arányban kötik le a rendelkezésre álló anyagi eszközöket. Ebből a szempontból vizsgálva a kiadások megoszlása a következőképpen alakult:

	„A”		„C”	
	összeg P	%	összeg P	%
1. Élelmiszer.....	504'06	57'1	436'83	51'6
2. Egyéb háztartási cikkek	81'86	9'2	103'10	12'3
3. Élvezeti cikkek	12'90	1'3	11'—	1'3
4. Ruházat.....	140'85	16'0	66'80	8'0
5. Kamat, OFB törlesztés	34'20	3'8	41'40	5'0
6. Lakás.....	80'—	9'1	120'—	14'3
7. Orvos, gyógyszer.....	—	—	33'26	4'0
8. Egyéb	31'88	3'5	29'28	3'5
Összesen	875'75	100'0	841'67	100'0

Feltűnő, hogy a két munkáscsalád háztartási és egyéb szükségleteinek fedezésére felhasznált összegek nagyobbak voltak, mint amekkorát a bevételeknél megállapítottunk. A különbözethez az a magyarázata, hogy az előző évi készletekből felhasznált naturáliák egyik naplóban sem szerepeltek a bevételek közt, míg a kiadási, illetve felhasználási oldalon ezek is számításba vétették. Ezenkívül a háztartási naplóban bizonyos szükségleti cikkek önköltségi ára és felhasználási értéke között is eltérést találtam. Az is előfordulhatott, hogy a bevételek feljegyzésénél egyes tételek kimaradtak, melyek a felhasználási (kiadási) oldalon viszont szerepeltek. Ezért valószínűbb, hogy a kiadások egyes tételeiből adódó összeg a helyes és ez mutatja a két munkáscsalád életszínvonalának anyagi bázisát.

1 Köztudomású, hogy a mezőgazdasági munkás jövedelmének nagyrésze élelmezésre kell. Ebben a két esetben az arány nem sokkal haladja meg az 50%-ot, ami az átlagnál határozottan jobb életmódra

vall. A naponkénti és fejenkénti élelmezési költség 27, illetve 17 fillerre rúgott. Az egyes élelmiszerekre fordított kiadások összegét és arányát az alábbi összeállítás mutatja:

	gabona szalonna tej			hús	cukor	gyümölcs	egyéb
	liszt, kenyér	zsír	turó, vaj				
„A“ összeg P	195'30	91'—	42'24	94'55	14'03	7'51	59'33
%	39'0	18'1	8'30	18'8	2'1	1'4	11'7
„C“ összeg P	163'81	59'95	14'68	96'70	16'10	1'65	83'94
%	37'6	13'7	3'4	22'2	3'5	0'4	19'5

A munkáscsaládok legfontosabb tápláléka a kenyér és a tészta. Ebben a két esetben a háztartásban felhasznált élelmiszerek értékének közel 40%-át emésztette fel. Ahol kisebb a bevétel, az arány megfelelően nagyobb, mert ha másra nem telnek is, elsősorban a kenyérnek és tészta-nak való gabonát, illetve lisztet szerzik be. Az egyik munkáscsalád („A“) adatai megbízható támpontot nyújtanak a gabona, liszt és kenyér-szükséglet nagyságára nézve.

gabona kenyérliszt főzőliszt évi lisztfogyasztás napi kenyér-

kg.	kg.	kg.	fejenként kg. fogyasztás	fejenként
1330	622	260	176.5	0.5

Ezek szerint az illető öt tagú munkáscsalád évi kenyérgabona-szükséglete 13.30 q s ebből kenyérfogyasztásra naponként és fejenként ½ kg jut. Ez látszólag csekély, de figyelembe veendő, hogy évi átlagról van szó és emellett még a tészta fogyasztás is igen jelentékeny. A dolgozó munkás, különösen ha más egyébre nem telik, naponta feltétlenül elfogyaszt 1 kg kenyeret. Egyébként a kenyérről való takarékoskodás érdekében a szegény ember nem eszi a kenyeret friss állapotban, hanem rendszerint — mint a jelen esetben is — egy hétre való kenyeret süt egyszerre, mindég egy két nappal előbb, mint ahogy az előző sütés elfogy. A száraz kenyérből pedig a tapasztalás szerint feleannyi fogy, mint a frissből. A másik munkáscsalád fogyasztása valamivel szerényebb volt; mivel egyes részleteit hiányosnak találtam, így azok feldolgozását mellőztem.

A mezőgazdasági munkások rendszerint aratással keresik meg kenyérmagszükségletüket. Az aratórész azonban — különösen gyenge termésű esztendőkből — nem fedezi a szükségletet. Így az „A“ munkáscsalád aratási keresménye 880 kg búzát, a „C“ családé, ahol ketten arattak, összesen 970 kg búzát és rozst tett ki. Az előbbi kénytelen volt a tavasz folyamán 450 kg búzát, átlag 18-50 P-s áron vásárolni. (Aratáskor a búza ára 13-50 P volt.) A másik munkáscsalád is vásárlás útján pótolja a hiányt, mégpedig nemcsak búza, hanem liszt, sőt néha kenyér alakjában. Ez már arra mutat, hogy a keresetből nem tellett gabona beszerzésre és csak kis tételekben, olykor a legelőnytelenebb módon kellett a kenyérszükséglet fedezéséről gondoskodni.

A munkáscsaládok zsír szükségletüket legkedvezőbben sertés-hizlalás útján elégíthetik ki. Mindkét esetben így is történt. A kedvezőbb helyzetben élő „A“ család két sertést vágott, a másik csak egyet. A zsír-szükségletet nehéz megállapítani. A fogyasztás is rendkívül változó. Ennek az az oka, hogy a munkáscsalád néha nagyon zsírosán táplálkozik, máskor zsírhiánnyal küzd, aszerint, milyenek pillanatnyilag a háztartási viszonyai s módjában áll-e sertést vágni. De nehéz megítélni a zsír-szükségletet a szalonnafogyasztás különbözősége miatt is. A szalonna, mint a szegény ember legfontosabb „erőtápláléka“, a munkásháztartásban igen nagy szerepet játszik s fogyasztása nagyon ingadozik a készlet vagy a tehetőség szerint. Az „A“ család azonfelül, hogy két darab, összesen közel 200 kg súlyú sertést vágott, amely legalább 80—90 kg zsírt és szalonnát szolgáltatott, még vásárolt 16 kg zsíradékot is. A „C“ család nagyobb taglétszáma ellenére is jóval kevesebb zsírt és szalonnát fogyasztott el. A leölt sertés 45 kg zsíradékot szolgáltatott, ezenkívül évközben még 14 kg zsírt és 10 kg szalonnát kellett hozzá vásárolni. A két család között tehát a fejenkénti zsír- és zsíradék-fogyasztás — a szalonnát is ide számítva — igen nagy különbséget mutat: az arány 2:1-hez az

„A“-család javára. A kenyérfogyasztás terén ilyen eltérés nem fordulhat elő. Erre a kérdésre különben később, a táplálkozás minőségének jellemzésénél még visszatérünk.

A tej fogyasztás inkább csak azokban a munkásháztartásokban játszik szerepet, ahol saját termelésű tej áll rendelkezésre, vagy apró gyermekek vannak a családban. Az is mutatja a mi munkásaink magasabb életszínvonalát, hogy apró családtagok hiányában is aránylag jelentékeny mennyiségű vásárolt tejet fogyasztottak. Az „A“ család egy éven át 324 liter tejet konzumált, a „C“ család 204 litert. A fejenkénti tejfogyasztás 65, illetve 29 liter. Az utóbbi családban főleg az iskolásgyermekek kaptak tejet. A különbség nagy, nemcsak az elfogyasztott tej mennyiségében, hanem a minőségében is. Amíg az „A“ család teljes tejjel élt, a „C“ család lefölözött tejet használt, melynek ára egyharmada, sőt egy negyede — 4—3 fillér — volt a teljes tejnek. Említést érdemel még a túró fogyasztás, különösen a „C“ családban, ahol 10 kg-ot tett ki, míg vaj ugyanitt mindössze 0.45 kg használtatott fel.

A hús fogyasztás rendszerint a család anyagi helyzetének fokmérője. Az adott két esetben ezen a téren is jobb viszonyokat találtunk. Az élelmiszerek értékének egyötöde a húsfogyasztásra esett. A munkásember hússzükségletét elsősorban a sertésvágásból fedezi. Ahol ez hiányzik, ott a húsfogyasztás rendszerint egészen minimális, mert a kimért hús árát a falusi szegény ember csak nagyon ritkán tudja megfizetni. A mi munkáscsaládaink aránylag kedvező helyzetére vall, hogy kimért húst is elég gyakran vásároltak. Az „A“ család, amelyik két sertést ölt, összesen 23.30 kg, a népesebb „C“ háztartás pedig 62 kg húst vásárolt. Figyelembe veendő, hogy mindkét család asztalára néha baromfihús is került. Az „A“ család 15 darab szárnyast — közötté négy hizott kacscát, — a „C“ család öt darab szárnyast fogyasztott el. Mindent egybevéve a fejenkénti évi húsfogyasztás — a saját termelésű sertéshúst és baromfit is beleértve — az „A“ háztartásban 24 kg-ra, a „C“ háztartásban 18 kg-ra rúgott.

A cukor fogyasztás minimális, 10.5 kg, illetve 13 kg volt, ami fejenként évi 2 kg-nak felelt meg. (Az országos átlag 9 kg.) Ilyen mennyiség mellett természetesen rendszeres fogyasztásról szó sem lehetett és cukrot inkább ünnepi alkalmakkor, sült-tészták készítésére használták. Kávé alig fogyasztottak, teát már inkább, különösen betegség esetén. Ilyenkor azonban cukor helyett gyakran mesterséges édesítőt (sacharint) használtak.

A gyümölcs fogyasztás említést érdemel. Gyümölcs beszerzésre ugyan egész jelentéktelen összeget adtak ki, az elfogyasztott mennyiség azonban már számottevő, amennyiben az „A“ háztartás 76 kg gyümölcsöt — főleg almát és szőlőt vásárolt. Ez mindenesetre arra mutat, hogy a mezőgazdasági munkások, különösen, akik tehetik, ma már nemcsak akkor fogyasztónak gyümölcsöt, ha saját maguknak terem vagy ingyen jutnak hozzá. A másik család mindössze 14 kg gyümölcsöt vett készpénzért, de ennél sokkal többet fogyasztott, mert saját termése is volt és több, mint egy héten át a család valamennyi tagja szüretelni volt és ezalatt túlnyomórészt szőlőn élt.

2. Egyéb háztartási cikkek a bevételek 9.2, illetve 12.3%-át foglalták le. Legjelentékenyebb tétel a tüzelőanyag: fa, kisebb részben szén, melyekért az „A“ család 4810 P-t, a „C“ család 55.27 P-t adott ki. Ez 12—14 q tűzrevalónak felelt meg. Kétségtelenül kedvezőbb anyagi helyzetre vall, amikor mezőgazdasági munkásember ilyen komoly összeget tud fűtőanyag beszerzésre fordítani. Ide tartoznak még a mosáshoz, általában a tisztálkodáshoz szükséges kiadások, valamint az elhasznált petróleum — 7, illetve 18 liter — értéke.

3. Élvezeti cikkekre s általában szórakozásra fordított Összeg minimális, mindkét családnál 1.3%-ra, 12.90, illetve 11 P-re rúgott. Túlnyomórészt dohánybeszerzésre kellett. Az alkoholfogyasztás említést sem érdemel: 1—2 liter bor disznóöléskor vagy sátoros ünnepek alkalmával ugyan inkább csak a kiadást, mint a

fogyasztást mutatja. Borért és pálinkáért a mezőgazdasági munkásember ma már ritkán ad ki pénzt, de természetesen szívesen megissza, ha egyébként hozzájuthat. Ezt a mennyiséget azonban nem lehet megállapítani. Másfajta szórakozást a munkásember alig ismer. Könyvet, újságot nem vásárol; ez utóbbira egyik munkásunk két ízben összesen 12 fillért költött egy év alatt; a másíknak kiadásai között ilyen tétel egyáltalán nem szerepelt. Egyetlen egyszer volt az „A” család egyik legény tagja mozgóképszínházban 20 f-ért, egyébként efféle kiadások egyáltalán nem fordultak elő.

4. Ruházkodásra a bevételek 8—16%-a használtatott fel. A nagy taglétszámú munkáscsaládokban ez relative nem nagy tétel. Különösen a „C” család ruhaszámlája volt csekély: 66.80 P-ből csak a lehető legszegényesebben lehetett 7 otthonélő családtag ruhaszükségletét fedezni. A másik munkáscsaládban már sokkal kedvezőbb volt a helyzet, amennyiben ez 140 — P-t fordított ruházkodásra, ami azt jelentette, hogy egy családtagra 28 P jutott, míg a „C” családban mindössze 9.50 P. Meg kell említeni, hogy e kiadások javarésze új beszerzésekre fordítottatott, bár a „C” család használt holmikat is vásárolt.

5. Adósságkamat, törlesztés, közteher és OFB földbér címén 34.20, illetve 41.40 P-t fizettek ki. Az „A” családnak ugyanis 470 P adóssága volt s ennek kamatait kellett fizetnie, ezenkívül eleget tett az egy hold juttatott föld után esedékes fizetési kötelezettségének is. Évi adója 55 P-t tett ki, melyre ebben az évben fizetést nem teljesített. A „C” család 200 P-s banktartozása után fizette pontosan a kamatot s az évi 22 P-s adóját is kiegyenlítette.

6. Mindkét család saját házában lakott, amelyhez egy kis kert is tartozott. A házak évi bére 80, illetve 120 P-re tehető.

7. Az „A” családban orvos és patika költség nem merült fel, a „C” család azonban ezen a címen 33.26 P-t fizetett ki.

8. Különféle kisebb kiadások — termények hazafuvarozása, vasúti költség, iskolai kiadások, temetkezési egyleti tagdíj stb. — 31.88, illetve 29.28 P-re rúgtak.

Táplálkozás. Nagyon érdekesek azok az adatok, melyek a két munkáscsalád táplálkozási viszonyaira vonatkoznak. A naplóban mindennap pontosan feljegyezték, hányszor étkeztek és mit fogyasztottak. Ezekből az adatokból azonban csak a táplálkozás minőségét lehet megállapítani, az elfogyasztott ételek mennyiségét és kalóriaértékét nem. Ebben a két esetben ez nem is fontos, mert a mellékkörülmények alapján teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy a táplálék mennyiségileg kielégítő volt és kalória hiány az év egyik szakában sem állott elő.

Egészen más kérdés, hogy munkáscsaládaink táplálkozása minőségi szempontból mennyiben felelt meg. A mennyiségbeli hiány mindenkor a szegénység, a nyomor kifejezője, a minőségi fogyatékoságok nem mindég. Sőt igen gyakran a rossz szokás, a helytelen besoztás és a tudatlanság jelei. Ezek alacsony kulturális színvonalon élő munkáscsaládainkban ott is nagyon gyakran előfordulnak, ahol a vagyoni és kereseti viszonyok minőségileg jobb táplálkozásra nyújtának lehetőséget.

Munkáscsaládaink naponta háromszor étkeztek. A „C“ családban az iskolásgyermek rendszeresen tízórazott is.

A reggeli összetétele a következő volt: Az „A“ család 299 esetben reggelizett tejet. Mégpedig a nyári hónapokban a család minden tagja, télen azonban, amikor a tej ára magasabb volt, a szülők és a felnőtt gyermekek főleg szalonnát fogyasztottak. Ezen kívül leggyakoribb volt a piritós kenyér, néha zsíros kenyér, lángos, disznóölés idején pedig töpörtyű, disznósajt, néhányszor rántottleves. — A „C“ család minden tagja leggyakrabban szalonnát reggelizett, számszerűt 141-szer. Tej már jóval kevesebb esetben — 82-szer — került asztalra. Míg a reggeli szalonnafogyasztás elég rendszeres és egyenletes volt, a tejre, melyet túlnyomórészt lefölözött állapotban fogyasztottak, ez már kevésbé mondható. Egyes hónapokban, amikor a tej drágább lett, vagy mással, pl. gyümölcszel lehetett pótolni, a tejfogyasztás havonta 2—4 napra csökkent. Maximálisan is legfeljebb 10-szer került havonta asztalra; ez mindössze három hónapban fordult elő. Ezzel szemben szalonnát reggelire 15, sőt 20-szor is fogyasztottak havonta. Gyümölcserés idején ez is háttérbe szorult s csak a dologba járó felnőtteknek jutott ilyenkor is. Augusztusban már 8-szor reggeliztek gyümölcsöt (almát vagy szőlőt), szeptemberben pedig, amikor szüretre jártak, 19 esetben kizárólag szőlő vagy alma volt reggelire. Viszont a téli hónapokban piritós, sült burgonya, töpörtyű, kocsonya járta, disznóölés idején pedig sertésvér, hurka és disznósajt is. Ezekon kívül 29-szer reggeliztek túrót, 11-szer mézet, 14-szer kávé, főleg nagyobb ünnepek alkalmával, 10-szer lekvárt, néha teát, vajas, zsíros vagy cukros kenyeret és aludt tejet.

A földművesmunkás táplálkozásának legfontosabb része az ebéd. Rendszerint két tál ételt fogyaszt ebédre: levest, kevés kivételtől eltekintve, minden délben, mert a magyar földműves nagy leveskedvelő és második tál ételnek száraz, ritkán friss főzeléket legtöbbször hús nélkül vagy főtt tésztát. Jellemző egyes ételek gyakori ismétlődése.

Az „A“ háztartásban a szárazbableves és tésztaleves volt a leggyakoribb. Egész éven át 73 esetben fogyasztottak bablevest és 145 esetben tészta-, lebbencs-, tarhonya-, gölödin levest. Emellett — figyelembevételre 55 levesnélküli napot — nem nagy változatosságot jelent az, hogy 34 nap húsvés és néhányszor burgonya-, rizs- és rántottleves került az asztalra. Feltűnő, hogy zöldséglevest mindössze 6-szor ettek. A „C“ háztartás idevonatkozó adatait a hiányos feljegyzés miatt nem mutathatjuk ki. Több körülményből ítélve azonban, a változatosság hiánya itt még nagyobb volt.

Munkáscsaládaink táplálkozásában az étrendi egyhangúságot akkor észlelhetjük teljes valóságában, ha a második tál ételt is szemügyre vesszük. Azonnal feltűnik, hogy itt is a főtt tészta és mellette még a burgonya játszotta a legfőbb szerepet. Az „A“ háztartásban tészta 144-szer került asztalra, mégpedig túlnyomólag főtt állapotban, burgonya viszont 82-szer, főleg paprikásán, vagy főzeléknek elkészítve. A tésztát is sok esetben burgonyával készítették. Gyakori volt még a savanyúkáposzta, a torna- és a szárazbabfőzelék. Zöldségféle nagyon ritkán

— egész évben 25 esetben — került asztra, mégpedig májusban és júniusban; azontúl a zöldsézfogyasztás megszűnt. Az étkezés egyhangúságát csak a paradicsom enyhítette, melyet egész éven át — káposztával, burgonyával, de mártásnak is — elég gyakran fogyasztottak. A „C“ háztartásban is a fő étel a burgonya és a tészta volt, mely egész évben 97-szer, illetve 76-szor ismétlődött. Ezek mellett főleg a szárazbabfőzelék és savanyúkáposzta szerepelt igen gyakran munkáscsaládjaink menüjében. Zöldségléket mindössze 41 esetben ebédelték.

Külön említést érdemel a húsnapok száma, mely az „A“ háztartásban 135, a „C“ háztartásban 134 volt. Friss húst aránylag nem sokat fogyasztottak, nagyobbára a disznólésből maradt füstölthúst és kolbászt készítettek el. Szárnyas az őszi hónapokban, amikor kacsát és libát hizlaltak — az „A“ háztartásban — 16-szor került asztra.

A vacsora túlnyomórésztben a déli maradékból vagy szalonnából állott. Az „A“ család 102 esetben déli maradékot, 167 esetben pedig szalonnát, illetve zsíros kenyeret vacsorázott. A szegényebb körülmények között élő „C“ család 196 napon ugyanazt ette vacsorára, amit ebédre, 47 esetben pedig szalonnát vacsorázott. A nyári és őszi hónapokban gyakori volt vacsorára a gyümölcs, havonként 8—15-ször télen pedig a sültburgonya, sültök, töpörtyű és hurka. A menü egyhangúságát néha tej, túró, méz, lekvár és tojás fogyasztása tette változatossá. A tél végén, amikor már fogytán volt az élelmiszerkészlet, előfordult néhány nap, amikor a család nem vacsorázott.

Egészbenvéve a két munkáscsalád táplálkozása nagyon egyoldalú volt. A kenyér mellett bab, burgonya, főtt tészta és szalonna tette ki a táplálék túlnyomó részét. Étrendjük is ezt az egyoldalúságot tükrözi vissza. Reggelire szalonna, ebédre szárazbab, burgonya és tészta, vacsorára ugyanez vagy szalonna. Ez ismétlődik napról-napra, nemcsak ennél a két családnál, hanem a földművesek tízezreinél. Különbőség alig van az eltérő kereseti és vagyoni helyzetben élők között. A szegényebknél elmarad a reggeliszalonna s helyébe lép a krumpli, lefőlözött tej stb. vagy csupán pusztán kenyeret esznek. Akik többet keresnek, tejet, szalonnát reggeliznek, hetenként két-háromszor hús is akad ebédre s vacsorára sem hiányzik a munkásember fő tápláléka: a szalonna. A zöldsézfogyasztás egészen minimális s arra a pár hétre szorítkozik, amíg a kert friss zöldséget szolgáltat. Ha a kert kimerült, amit a nyári szárazság is siettet, a főzelékfogyasztásnak vége, mert a földművesember csak a legkritkább esetben vásárol főzeléknek való zöldséget. Kertjében is inkább termel burgonyát, babot, káposztát, paradicsomot, paprikát és hagymát, amihez nyáron, amíg zöld, ritkán nyúl, hogy télire eltehesse. A piacon is túlnyomólag besavanyítani való káposztát, szárazbabot és burgonyát szerez be, mert jobban laktatja, mint a zöldséglék, amelynek diétás jelentőségét nem is ismeri.